

Карнич Ірина

Karpysh Iryna

Кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної

педагогіки та соціальної роботи

Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ у 20-х рр. ХХ ст.

Сучасні соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення в Україні вимагають переосмислення та вдосконалення соціальних інститутів, передусім, перегляду роботи тих, що займаються вихованням молоді та відповідальні за її ефективну соціалізацію.

Інноваційні процеси, що відбуваються в державі, вплинули і на діяльність сучасних дитячих об'єднань та організацій. Поряд із занепадом традиційних структур виникає безліч різноманітних за цілями дитячих організацій, збільшується кількість релігійних, екологічних, патріотичних, спортивних та інших асоціацій дітей, відбувається їх організаційне самовизначення та самоусвідомлення. Права дітей на об'єднання зі своїми однолітками гарантують такі нормативні документи: Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», Указ Президента України «Про заходи щодо сприяння розвитку пластового (скаутського) руху в Україні», Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009–2015 роки та ін.

Проте сьогодні розвиток дитячого руху відбувається складно: для його динаміки не вистачає досвіду, методичного забезпечення, кадрів тощо. При створенні нових дитячих організацій їх ініціатори нерідко йдуть

шляхом механічного запозичення зарубіжного досвіду, без урахування історичних традицій своєї країни.

Становлення й розвиток соціального виховання в Україні у 20-х рр. ХХ ст. стає предметом історико-педагогічних досліджень уже з кінця 20-х рр. (Г.Ф. Гринько, О.Г. Дзеверін, Я.П. Ряппо, М.О. Скрипник). У публікаціях цього періоду роз'яснювались принципи соціальної політики держави, розглядався практичний досвід соціального виховання підростаючих поколінь, наводилися досягнення в цій галузі.

В історико-педагогічних працях вчених А.С. Аблятипова, П.І. Дроб'язко, Л.М. Дуднік, Л.Ю. Ковальчук, В.І. Костів, В.С. Курило, О.О. Любар, А.А. Медвідь, М.Г. Стельмахович, Б.М. Ступарик, О.В. Сухомлинської, Д.П. Федоренко та ін. було висвітлено деякі аспекти розвитку соціального виховання в досліджуваний період.

Проте, як свідчить аналіз наукових джерел, на сьогодні відсутнє цілісне дослідження з даної проблеми.

Мета статті – висвітлити особливості організації соціального виховання у 20-х рр. ХХ ст.

Як свідчить аналіз джерел, у 20-х рр. ХХ ст. діяльність дитячого руху спрямовувалася на реалізацію ідей соціального виховання, оскільки з початку свого становлення досліджуваний феномен розглядався як основний фактор соціального виховання.

Для початку з'ясуємо сутність поняття «дитячий рух».

Дитячий рух – специфічний соціокультурний феномен, який на різних етапах становлення та розвитку нагромадив унікальний досвід, переосмислення якого з позицій сучасної теорії виховання, обґрунтування педагогічної концепції діяльності сучасних дитячих громадських структур у системі соціального виховання підростаючого покоління в нових

соціокультурних умовах – основне завдання історико-педагогічного дослідження¹.

Як зазначає Т. Трухачова, дитячий рух – це система, основними елементами якої є люди – дорослі і діти, які добровільно об'єднались в організації, асоціації, спілки чи інші види формувань для досягнень визначених цілей і які знаходяться у відповідних зв'язках один з одним.

На думку Л. Алієвої, дитячий рух – це об'єктивний прояв закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людського суспільства; розвиток взаємовідносин дитинства (самостійної соціально-природної структури) і дорослого суспільства; результат конкретно-історичного розвитку держави; суб'єктивна соціальна реальність суспільного устрою, в якій відобразилася «найбільш прогресивна суспільно-політична самодіяльність підростаючого покоління»; новий засіб соціального виховання; специфічна виховна система; середовище становлення і розвитку особистості підлітка².

Поняття «дитячий рух» можна характеризувати як соціально-об'єктивне явище – специфічний об'єкт наукового пізнання; конкретно-історичну, соціальну реальність, яка відображає роль дитинства в середовищі; його взаємовідносини з середовищем дорослих; інституційну, соціально-психологічну, педагогічну реальність – суб'єкт виховання; сукупність різноманітних структур дитячого руху – об'єднань, організацій, клубів, об'єктів педагогіки (теорії і методики виховання)³.

Специфіка дитячого руху як суб'єкта соціального виховання полягає в натурально-природному (об'єктивному) прояві потреби дитини в «особистісному зрості і розвитку» (через діяльність, активність, самореалізацію, самостійність); особливій суб'єктно-об'єктній позиції

¹ Коляда Н. М. Журнал «Дитячий рух» (1925–1934) – центр теорії та практики дитячого руху в Україні / Н. М. Коляда // Рідна школа. – 2009. – № 5–6. – С. 62–66.

² Детское движение : словарь-справочник. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.

³ Там само.

дитини у взаємодіях з однолітками і дорослими; у специфічній формі організації дитячої самодіяльності, ініціативи – товариства однолітків (груп, об'єднань, команд, організацій і т. д.)⁴.

Поняття «дитячий рух» зародилося в 10 – 20-х рр. ХХ ст. – в час зародження педагогіки дитячого руху – самостійної галузі знання, що вивчає сутність, закономірності, специфічні риси процесу виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Її об'єктом є дитячий рух як специфічна форма виховання, предметом – процес виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Це самостійна галузь педагогіки, наукове знання, об'єктом пізнання якого є рух як форма вияву соціальної активності дитинства, специфічний суб'єкт виховання підростаючого покоління⁵.

Аналіз різних підходів до визначення поняття «дитячий рух» засвідчив, що переважна більшість авторів розглядають його як соціально-педагогічне явище, зокрема як фактор соціального виховання.

У 20-х рр. ХХ ст. соціальне виховання розглядалося як всебічна й загальна організація дітей: «Для суспільства, суспільство, через суспільство...», «Для колективу, колективним методом, через колектив...»⁶.

У «Руководстве по социальному воспитанию» (1924) зазначалося, що метою соціального виховання було виховання громадян УСРР, пройнятих усвідомленням своєю солідарністю з трудящими СРСР і всього світу, здатних активно боротися за диктатуру пролетаріату як перехідний етап до комунізму⁷.

Сучасні дослідники (Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебнік та ін.) розглядають соціальне виховання як систему заходів, спрямованих на

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Кириченко С. Що таке соціальне виховання / С. Кириченко // Друг дітей. – 1925. – № 5. – С. 6–8.

⁷ Руководство по социальному воспитанию. – Государственное издательство Украины. – 1924. – 311 с.

оволодіння й засвоєння дітьми та молоддю загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них стійких ціннісних орієнтацій і адекватної соціально спрямованої поведінки⁸.

Потреба в становленні та розвитку системи соціального виховання в 20-х рр. ХХ ст. була зумовлена об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Нечувана імперіалістична світова війна, потім жорстока громадянська війна і голод забрали мільйони батьків. Радянська влада повинна була доглянути безпритульних дітей, напівсиріт, які потребували опіки з боку держави.

Радянська система освіти не могла обмежуватися лише школою, що приймала дитину на 3–4 години на добу. Виникла необхідність цілковито охопити й організувати дітей.

Це масове соціальне явище ще більше загострило проблему соціального виховання й поставило перед радянською державою завдання практично й широко розв'язати її, що сформулював у 1920 р. Наркомос України у «Декларації про соціальне виховання дітей»⁹.

Основне завдання Декларації полягало у тому, щоб, зламавши стару конструкцію, перетворити всі роз'єднанні типи дитячих установ (садки, притулки, школи) в єдину динамічну систему соціального виховання, орієнтуючись на дитячий будинок як на основну організаційну форму¹⁰.

В Україні гостро постало питання, як організувати дитячому населенню соціальне виховання, забезпечення й охорону. Ідеальною

⁸ Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота: Навчальний посібник // Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебнік. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.

⁹ Зільберштейн А. Система народної освіти. Збірка / А. Зільберштейн, В. Ястржембський. – Х. : Державне видавництво України, 1929. – 320 с.

¹⁰ Порадник по соціальному вихованню дітей. Упорядкував Ценсоцвих Наркомосвіти УССР. Вип. 1. – Х.: Всеукраїнське державне видавництво, 1921. – 134 с.

формою соціального виховання проголошувався дитячий будинок¹¹. Пояснювалося це необхідністю врятувати безпритульних дітей від загибелі і тим, що індивідуалістична за своєю природою сім'я ніколи не дасть дітям справжнього колективістського, тобто комуністичного виховання. Тому тогочасний нарком освіти Г. Гринько сутність соціального виховання пояснював так: «Соціальне виховання в розвинутому вигляді є всезагальна організація дитинства, створення колективного життя всього дитячого населення. Це не вихідний пункт, а кінцева мета розвитку соціального виховання, що передбачає повне усунення розпорошеності дітей між індивідуалістичними сім'ями, що вочевидь неможливе без організації соціалістичного господарства та зміни всього устрою життя»¹².

«Декларація про соціальне виховання дітей», враховуючи глибоку кризу родин, нечуваний зріст безпритульності та бездоглядності дітей, в умовах величезної ваги соціального перевороту, намагалася виконати всі обов'язки держави перед дитинством. Вони ґрунтувалися на охороні дитинства та мали такі завдання:

1. Взяти на облік в кожному районі усіх як організованих, так і неорганізованих дітей до 15-ти річного віку.

2. Забезпечити кожній дитині всі її права на матеріальне забезпечення, виховання, охорону здоров'я (забезпечення так званих «юридичних» прав, розв'язання справ неповнолітніх правопорушників, опікунства).

3. Зібрати всіх бездоглядних дітей із вулиці, ринку, залізниці, розподілити їх у відповідні установи соціального виховання, забезпечити їм усі їхні права.

¹¹ Ряппо Я. Система народної освіти на Україні / Я. Ряппо. – Харків : Державне видавництво України, 1926. – 128 с.

¹² Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933: навч. посіб. / О. В. Сухомлинська [та ін.]; за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.

4. Допомогти й захистити права дитини, що живе в родині, але потребує соціальної державної допомоги.

5. Перебудувати саму школу відповідно до нових умов життя, зробити її невід'ємною ланкою цілої системи соціального виховання¹³.

Радянська держава брала на себе обов'язок охорони, навчання, виховання та організації дітей. Уся система соціального виховання оформлялася, залежно від стану тих чи інших груп дітей, в такі установи й організації:

1. Майданчики різних типів – літні організації, що об'єднували велику кількість дітей певного району.

2. Дитячий садок-школа (школа-клуб) неповного дня.

3. Денний дитячий садок, дитячий будинок, школа цілого дня.

4. Дитячий будинок, дитяче містечко, комуна, колонія.

Названі типи установ соціального виховання, разом із допоміжними установами для дітей з моральними й фізичними дефектами, охоплювали все дитяче населення, починаючи від тих, хто перебував ще в досить міцній родині, аж до тих, хто цілком випав із родини¹⁴.

Крім названих типів установ для здійснення соціального виховання, існували інші організації охорони дитинства: колектори, розподільники, інститут братів і сестер соціальної допомоги, патронат, організації юридичного захисту дітей та різні громадські організації тощо. Завершувалася система соціального виховання організацією, що нею було пронизано життя всіх зазначених вище установ і організацій – дитячим рухом, що найповніше охоплював і здійснював соціальне виховання дітей. Під керівництвом комсомолу дитячий рух через організації юних ленінців і жовтенят найширше і по-ленінськи проводив соціальне виховання

¹³ Зільберштейн А. Система народної освіти. Збірка / А. Зільберштейн, В. Ястржембський. – Х. : Державне видавництво України, 1929. – 320 с.

¹⁴ Там само

дитячого населення, ставив своїм завданням дійсну й цілковиту організацію дітей як піонерів комуністичного будівництва¹⁵.

Наукові джерела засвідчують, що тогочасна система народної освіти створювалася згідно з теоретичними розробками Наркомосу УСРР та складалася з двох частин – закладів соціального виховання та профшкіл, до яких додавалися установи освіти для дорослих у формі політосвіти. Така система будувалася без ретельної попередньої підготовки, а тому мала певні помилки. Вже у другій половині 20-х рр. ХХ ст. спостерігається поступовий відхід керівників Наркомосу від курсу винятково на дитячий будинок (у галузі соціального виховання), відбувається певна переорієнтація їх на школу, проте школу в розумінні «соцвихівському», тобто як заклад, який не лише навчає дитину, але й виховує її, бере на себе обов'язки організації побуту й дозвілля своїх вихованців¹⁶.

Враховуючи, що орієнтація на дитячий будинок була перебільшенням і школа набула домінуючого значення, то все ж основний підхід до соціального виховання як до загальної організації дитинства виявився правильний. Внаслідок цього, основним фактором соціального виховання став дитячий рух, що стихійно зростав. Він охоплював повністю і дитячу шкільну організацію, реорганізуючи нерухомість, формалізм і авторитарність школи та поєднуючи в єдиному процесі виховання й навчання¹⁷.

Відомий педагог та теоретик дитячого руху І. Соколянський (1888-1960) наголошував на необхідності так-званої «ув'язки» школи з дитячим рухом, що стало предметом обговорення на сторінках періодичних видань України: журналу «Дитячий рух» («Деякі питання

¹⁵ Там само.

¹⁶ Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933: навч. посіб. / О. В. Сухомлинська [та ін.]; за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.

¹⁷ Ряппо Я. Система народної освіти на Україні / Я. Ряппо. – Харків : Державне видавництво України, 1926. – 128 с.

радянської педагогіки» (1928)); журналу «Радянська освіта» («Школа та дитрух на Україні» (1925), «Дитрух – школа – учитель» (1925), «Дитячий рух – соціальне виховання» (1925), «Ув'язка соцвиху з дитячим рухом» (1925), «Педагогіка школи та родини в системі соціального виховання» (1928)); журналу «Шлях освіти» («Соціальні й біологічні моменти в дитячому русі» (1924)).

Так, у статті «Дитрух – школа – учитель» (журнал «Радянська освіта», 1925, № 5) І. Соколянський пояснював роль дитячого руху в діяльності школи. Педагог вважав, що плани школи повинні узгоджуватися з планами комуністичних дитячих колективів. Оскільки, на його думку, політичне виховання за межами дитячого руху здобути неможливо, то школу категорично необхідно узгодити з дитрухом¹⁸.

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчує, що школа соціального виховання мала за основу трудове виховання й загальну освіту дитячого колективу, поєднані в єдиному педагогічному процесі.

Школа ставила конкретні завдання: навчити дітей читати, писати й рахувати, дати їм знання та вміння, що дозволятимуть їм орієнтуватися в навколишній трудовій діяльності людей, у явищах природи і громадського життя, а в старшому віці – вже повністю ознайомити з трудовою діяльністю людей та їхніми організаціями, із силами й законами природи та громадського життя і виховати з учня свідомого громадянина радянської держави¹⁹.

Починаючи з 1921 р. і до 1928 р., Народний комісаріат освіти щорічно видавав спеціальні «Порадники соціального виховання» з директивними матеріалами про школу й виховання в Україні, положення й

¹⁸ Соколянський І. Дитрух – школа – учитель / І. Соколянський // Радянська освіта. – 1925. – № 5. – С. 15–21.

¹⁹ Ряппо Я. Система народної освіти на Україні / Я. Ряппо. – Харків : Державне видавництво України, 1926. – 128 с.

статути окремих дитячих установ, програмні матеріали тощо. «Порадник...» був основним джерелом, звідки учительство брало настанови про застосування комплексного навчання²⁰.

Організація органів соціального виховання безпосередньо залежала від тих завдань і функцій, що здійснювали соціальне виховання. У реалізації поставлених завдань Соцвих керувався такими положеннями:

1. Справу виховання дітей потрібно було організовувати так, щоб вона була могутнім засобом закріплення всіх здобутків соціальної революції і базою комуністичного будівництва.

2. Установи соціального виховання повинні виконувати функції родини, звільняючи матір-робітницю і полегшуючи становище як робітничої родини, так і дитини.

3. Соціальне виховання повинно було рішуче перебудувати дитяче життя на основах волі, праці й організованості, обслуговуючи при цьому всі потреби дитячої душі й охоплюючи всіх, по можливості, дітей²¹.

Цими положеннями визначалася вся робота по соціальному вихованню як організаційна, так і педагогічна, вона ж визначала й будову того органу, що виконував ці завдання.

Організація соціального виховання дітей в концепції дитячих будинків виявилася неефективною. Тому школа залишалася основною виховною інституцією, її підвалиною став дитячий рух, який вносив у її життя політичні процеси, що відбувалися у суспільстві²².

²⁰ Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933: навч. посіб. / О. В. Сухомлинська [та ін.]; за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.

²¹ Порадник по соціальному вихованню дітей. Упорядкував Ценсоцвих Наркомосвіти УССР. Вип. 1. – Х.: Всеукраїнське державне видавництво, 1921. – 134 с.

²² Антонюк Т. Д. Освітня політика в Україні періоду 20-х – початку 30-х рр. XX століття : монографія / Т. Д. Антонюк. – К.: Леся, 2011. – 231 с.

У системі соціального виховання УСРР дитячий рух займав центральне місце як єдиний фактор соціального виховання. Його основа і зміст – єдиний засіб виховання дітей на основі їх активної участі в суспільно-політичному і трудовому житті²³.

Отже, дитячий рух у 20-х рр. ХХ ст. став фундаментом усього соціального виховання. Він найповніше реалізовував соціальне виховання дитинства. Дитячий рух через організації юних ленінців (ЮЛ) і жовтенят охоплював і дитячі будинки, і дитячу шкільну організацію, тобто поширювався на всі установи соціального виховання, де перебували діти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, подальшими науковими розвідками стануть дослідження, присвячене висвітленню даної проблеми у працях теоретиків та практиків дитячого руху у 20-х рр. ХХ ст.

²³ Руководство по социальному воспитанию. – Государственное издательство Украины. – 1924. – 311 с.